

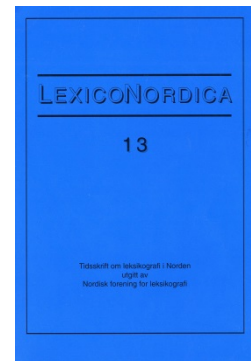
LexicoNordica

Titel: Historisk lexicografi i praktiken. Om momentordningen i SAOB

Forfatter: Birgit Eaker

Kilde: LexicoNordica 13, 2006, s. 41-54

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Birgit Eaker

Historisk lexikografi i praktiken. Om momentordningen i SAOB

The Swedish Academy Dictionary (SAOB) aims to describe the historical development of Swedish language from 1521 to the present. The first volume was published in 1898, and the latest in 2005, ending with the word *tojs*. During this time semantic theory as well as lexicographical practice has changed and changes have been made in SAOB, but in all essentials we still follow the lines of direction laid out in the beginning. In this paper I focus on the presentation order in SAOB. Principles of choosing first meaning are discussed, especially the principle of choosing as first meaning the one which corresponds closest to the original one according to the etymology of the word, as opposed to the first one according to the chronology of quotations. Logical versus chronological presentation order of meanings in historical dictionaries is also discussed. In SAOB the first meaning is chosen according to the etymological principle, and the following meanings are primarily presented according to the tradition of logical development of meanings. However, the chronology of the quotations is also taken into consideration. Equally, although we do not embrace the views of natural hierarchy held by our predecessors, we continue to use their presentation order of homographs (male before female before neuter, for example) for practical reasons and reasons of continuity.

Arbetet med Svenska Akademiens ordbok (SAOB) påbörjades 1884 och det första bandet utkom 1898. Det senaste, det 34:e i ordningen, utkom 2005 och slutar med ordet *tojs*. Det säger sig självt att mycket har ändrats både när det gäller ideologi, samhällssyn och språksyn under denna långa tid. Vi följer idag i allt väsentligt de riktlinjer som ursprungligen lades för arbetet, även om vi inte alltid delar den ideologi som låg bakom vissa av dessa, men visst har modifieringar gjorts och fortsätter att göras. Man kan med fog säga att SAOB har fått sin nuvarande utformning genom en utveckling som har skett under en längre tidsrymd. Studier av förändringar över tid i en ordbok säger ofta mycket, inte bara om lexikografisk praxis vid olika tider, utan också om förändringar i allmänna tankegångar och synsätt.

Samtidigt fordrar ett verk av SAOB:s typ kontinuitet och förändringar kan aldrig göras utan vidare eller utan eftertanke. Särskilt stor försiktighet måste iakttas vid mer genomgripande förändringar, det har erfarenheten lärt oss. En förändring som säkert tycktes rimlig vid införandet, men som fick konsekvenser för verkets helhet, var införandet

av stavning med *ä* av kort *e*-ljud i ord som *egg*, *regn*, *verk*. Denna stavningsreform slog aldrig igenom i svenskan, och konsekvensen blev att vissa ord stavas ”fel” i äldre band av SAOB enligt nutida stavningsnormer och att ett (lyckligtvis inte särskilt stort) antal ord som enligt nutida stavning borde ha redovisats under bokstaven E hänvisades till *Ä*.

En stor förändring som nu är under genomförande är ordbokens digitalisering. Den Internetversion (OSA kallad) som nu finns tillgänglig har framställts på basis av SAOB, från början genom inskanning av de i trycket utgivna delarna, numera efter i ordbehandlingsprogram framställt manus. Ett databasprogram som på sikt ska kunna ersätta OSA håller nu på att utarbetas. Den äldre delen av OSA innehåller en hel del fel som beror på skanningen och vid citering bör texten därför alltid kontrolleras i de tryckta ordböckerna. Genom att vi i framöver ska skriva direkt in i databasen kommer den tryckta ordboken och den digitala att ha samma innehåll och sådana fel kommer inte att uppstå. Digitaliseringen innebär inte några väsentliga förändringar i redigeringsprinciperna, även om en viss uppstramning av dessa samtidigt görs.

SAOB har ambitionen att beskriva ords betydelser och användningar och redovisa förändringar i språket under den nysvenska perioden. Den räknas vanligen från 1526 när Nya testamentet kom på svenska, men SAOB börjar 1521 med Gustav Vasas registratur, en viktig källa. Sedan tidigare finns en ordbok över fornsvenskan, K. F. Söderwalls Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket, med ett supplement. I SAOB har vi alltså en fast tidpunkt bakåt i tiden men en flytande framåt. Vi har också en fast sista tidpunkt – år 2017 ska verket vara färdigt.

För varje redaktör i SAOB har det gällt att beskriva ordens betydelser och användningar från 1521 till den aktuella tidpunkten för skrivan-det. Vi beskriver ordens historia genom att ringa in olika betydelser, uttryck och användningar, ge första belägg för varje betydelse och sista om brukligheten är inskränkt när artikeln skrivs och genom att presentera betydelserna i en viss ordning. Här kommer jag inte att fördjupa mig i indelningen i betydelser eller diskutera bruklighetsangivelsernas funktion, utan vill ta upp själva presentationsordningen. För närmare redogörelse av betydelseindelningen i SAOB och SAOB som historisk ordbok, se Jonsson 1983 och Stille och Wendt 2001.

I alla ordböcker – inte minst de historiska – är sättet på vilket betydelser presenteras av största vikt. Historiska ordböcker har löst presentationen på olika sätt, delvis beroende på ideologisk bakgrund hos (den ursprungliga) redaktionen, delvis beroende på materialtillgången. Frågan hur betydelser helst bör presenteras har diskuterats förr, men den tål att

tas upp igen, särskilt mot bakgrund av tidigare diskussion och ny forskning.

Val av första betydelse

Låt säga att vi har en färdig indelning i olika betydelser. Vi har funnit några kärnbetydelser. I vilken ordning ska de presenteras? Vilken betydelse sätter vi först? Det finns olika metoder att välja första betydelse, beroende på ordboksverkets allmänna inriktning eller principer. Följande är väl de vanligaste, även om andra säkert kan tänkas:

1. Kronologin får avgöra. Den betydelse som är tidigast belagd i det språk det är fråga om placeras först.
2. Ordets etymologi avgör vilken betydelse som placeras först, nämligen den som överensstämmer med eller anses vara närmast den antagna ursprungsbetydelsen.
3. Den allmänna eller viktigaste eller modernaste betydelsen – den betydelse man först i allmänhet kommer att tänka på – placeras först.
4. Beläggmängden eller frekvensen kan få avgöra. Den betydelse som har flest belägg i det material eller den korpus man använder sig av placeras först.

För en historisk ordbok är det framför allt mellan den kronologiskt sett äldsta och den ur etymologisk synvinkel äldsta betydelsen som valet står. Ofta medför detta inte någon reell skillnad. Den tidigast belagda betydelsen är ofta den som är närmast den antagna ursprungsbetydelsen. Men i synnerhet när det gäller lånord kan andra förhållanden råda. Ett ord kan ju först lånas in i en betydelse som är sen i det långivande språket och senare lånas in på nytt i en i ursprungligare betydelse. Då framträder skillnaden mellan den kronologiska och den etymologiska principen.

I SAOB gäller den etymologiska principen vid val av första momentet. Det innebär att den första betydelsen inte behöver vara den som är tidigast belagd i svenskan. Ordet *orkester* (SAOB O 1291f) får illustrera detta. Följande sammanställning visar huvudmomenten och första belägg på dessa.

ORKESTER ... [jfr d. *orkester*, t. *orchester*; av fr. *orchestre*, av lat. *orchestra*, av gr. ὀρχήστρα, dansplats ...]

1) i en forngrekisk teater: den (nästan cirkelrunda) plats där kören o. skådespelarna uppträdde. RABBE *PVetA 1770*, s. 17.

2) ställe där musikerna ha sin plats på en teater o. d.; äv. om musikernas plats i konsert- l. danslokal o. d. (*Ljus*) Till Operar och Comedier ..; Sammaledes till Orchestrerne. HovförtärSthm **1757**, s. 2936; möjl. till 3.

3) större, efter vissa regler sammansatt ensemble av instrumentalmusiker; äv. om samtliga musikinstrument som användas av en dylik ensemble. STENBOCK *Glädiesp. A 4 a (1701)*.

Ordet kommer ytterst av grekiskans ὀρχήστρα, dansplats och SAOB har som första betydelse den som ligger närmast ursprungsbetydelsen. Första belägg på betydelse 1 ur SAOB:s samlingar är från 1770 och första belägg på betydelse 2 är från 1757 (redaktören har garderat sig med att belägget möjligen går till moment 3). Betydelse 3 är den vi vanligen menar med ordet orkester; första belägget är från 1701. Detta är alltså den betydelse som är tidigast belagd i svenskan, men enligt SAOB:s princip har den inte placerats först utan kommer t.o.m. sist. Om SAOB hade följt den kronologiska principen hade givetvis betydelse 3 placerats först.

Den etymologiska principen grundar sig på en komparativ helhets-syn på språken och det språkliga materialet och kan naturligtvis ifrågasättas. Här vill jag kort anknyta till en diskussion mellan John Considine och Carl-Erik Lundbladh. Först några ord om bakgrunden: När SAOB grundlades hade *New English Dictionary* börjat publiceras och verket fick stor betydelse för SAOB:s utformning. *New English Dictionary* (NED), nu *Oxford English Dictionary* (OED), tillämpar den etymologiska principen (åtminstone i tidigare utgåvor).

Vid EURALEX-kongressen i Göteborg 1996 höll Considine (då assistent editor vid OED) ett föredrag *The Meanings, deduced logically from the Etymology* där han kritiserade den etymologiska principen i OED. Considine menade att den i *engelskan* tidigast belagda betydelsen borde presenteras först och att betydelserna därefter borde presenteras i kronologisk snarare än logisk ordning (se *Presentationsordningar*, nedan). Lundbladh (då redaktör vid SAOB) försvarade den etymologiska principen i ett inlägg i *International Journal of Lexicography* (1997) och Considine gick (i samma nummer) i svaromål och vidhöll sin uppfattning. Vid diskussionen citerades artikeln *Annunciation* (OED 1:345); moment och första belägg nedan:

Annunciation ... [a. Fr. *annonciation*, ad. L. *annuntiātiōn-em*, n. of action f. *annuntiā-re* : se ANNOUNCE and -TION.] The specific senses 2, 3, were earlier in Eng.

1. The action of announcing, of proclaiming or declaring publicly or officially; the matter so announced, announcement. 1563 *Homilies* ...

2. *esp.* The intimation of the incarnation, made by the angel Gabriel to the Virgin Mary. c 1440 *Gesta Rom.* ...

3. The church festival commemorating that event, observed on the 25th of March; Lady-day. c 1400 *Epiph.* ...

Considine menade att placeringen av den allmännare betydelsen först, trots att den är senare belagd i engelskan skulle kunna ge en falsk bild av ordets utveckling i detta språk. Polysemin är inte resultatet av en logisk betydelseutveckling i engelskan, utan ordet lånades in fler än en gång av ett polysemt latinskt ord, och tidigast i de speciella kristna betydelseorna, vilket är ett faktum som inte bör skylas över, påpekar han (1997:235).

Jag kan inte tycka att argumentet är särskilt starkt (även om jag hyser viss sympati för Considines önskan att den faktiskt belagda kronologiska få styra momentordningen). Det är här knappast fråga om att vilseleda läsaren. Det framgår tydligt hur ordet förhåller sig i engelskan eftersom första belägg anges vid varje betydelse. Till yttermera visso har en anmärkning lagts in först i artikeln: "The specific senses 2, 3, were earlier in Eng." (Här kan inskjutas att liknande anmärkningar som då och då förekommer i OED inte ges i SAOB.)

Om bet. 3 hade presenterats först hade man knappast fått någon klarare bild av utvecklingen i engelskan. Betydelseordningen visar här över huvud taget inte någon historisk utveckling av ordet i *engelskan*, vilken ordning man än väljer att presentera betydelseorna i.

Det är väl det implicita antagandet att momentordningen speglar en inhemska logisk, rätlinjig betydelseutveckling (eller en logisk utveckling överhuvud taget) som är felaktig, snarare än själva ordningen. Om man behåller den gamla ordningen mellan momenten utan att implicera att förhållandet mellan dem beror på logisk utveckling bör en läsare kunna sluta sig till förhållandet mellan ordet i engelskan och ordets betydelseutveckling i ett vidare, inte så nationellt begränsat, perspektiv.

Däremot kan jag se en annan skillnad mellan metoderna som under vissa förhållanden skulle kunna tala för den kronologiska metoden. Den bör vara mindre tidskrävande. Om man inte behöver fundera över betydelseornas olika vägar in i det egna språket eller deras förhållande till varandra eller till ordets etymologi vinner man naturligtvis tid.

Presentationsordningar

Metoden för att välja första moment i en ordbok och metoden för att ordna momenten sinsemellan taget hör naturligtvis intimt samman. Om man väljer det första momentet enligt kronologisk princip är det naturligt att man fortsätter att presentera betydelseerna i strikt kronologisk ordning.

Liksom det finns olika principer eller metoder för val av första moment finns det också olika principer för hela presentationsordningen. Bo Svensén (2004:429–431) tar särskilt upp två metoder, *historisk betydelseordning* och *logisk betydelseordning*. I en *historisk* betydelseordning börjar man med den äldsta betydelsen och slutar med den yngsta. Svensén behandlar i första hand synkroniska ordböcker och specificerar inte ”äldsta” betydelse. Han går inte närmare in på om det fråga om den betydelse som är tidigast belagd i språket i fråga eller den äldsta i ett vidare språkligt sammanhang, den ur etymologisk synvinkel äldsta (vilket givetvis ibland kan vara samma sak). Termen *historisk* används i litteraturen i båda fallen. Man skulle kunna benämna den förstnämnda *historisk-kronologisk* och den senare *historisk-etymologisk*.

I en *logisk* betydelseordning, liksom i en *historisk*, försöker man få fram kärnbetydelser och visar sedan hur övriga betydelse eller delbetydelser förhåller sig till dem. Det blir liksom i en *historisk* betydelseordning ofta en fråga om en hierarkisk ordning. Skillnaden är att betydelse-relationerna inte motsvarar eller antas motsvara en diakronisk utveckling.

Mellan *historisk* och *logisk* betydelseordning finns olika varianter och det är mellan dem som historiska ordböcker nästan alltid befinner sig, vare sig det är fråga om en ordbok som är inriktad på att beskriva språkliga förändringar som OED och SAOB eller en ordbok som främst inriktar sig på att beskriva en språklig period, en stadieordbok, som Middle English Dictionary (MED) eller Söderwalls Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket.

Robert E. Lewis (chefredaktör för MED) diskuterar i artikeln *Aspects of Polysemy in the Middle English Dictionary* presentationsordningen i MED i jämförelse med framför allt OED. I MED presenteras huvudbetydelseerna i en *logisk* snarare än *historisk* ordning, såvida inte beläggens kronologi tydligt visar på en *historisk* ordning, vilket tycks vara sällsynt. Med *logisk* ordning i MED menas att betydelseerna arrangeras så att betydelse som det är troligt att läsaren ser som liknande eller besläktade grupperas tillsammans vare sig den ena är äldre än den andra eller den ena har utvecklats ur den andra. Den viktigaste eller

vanligaste betydelsen i gruppen placeras först i gruppen och den viktigaste eller vanligaste gruppen i början av artikeln.

Även OED (också OED2) tillämpar enligt flera forskare huvudsakligen logisk ordning mellan momenten (se Lewis 2004:151). Följande rader i inledningen till första bandet av NED klargör den då gällande synen på betydelseutveckling, en inställning som nu känns tämligen verklighetsfrämmande (min kursivering): "If the historical record were complete, that is, if we possessed written examples of all the uses of each word from the beginning, the simple exhibition of these would display a *rational* or *logical* development. The historical record is not complete enough to do this, but it is usually sufficient to enable us to *infer* the actual order." (NED 1888:xxi)

Hos lånord som *annunciation* ansågs betydelserna ha utvecklats logiskt i det ursprungliga språket (min kursivering): "In such a case it is not possible to make the *historical* order of the senses in English agree with the *logical* order in which they arouse in Latin or other previous language; and every such word must be treated in the way which seems best suited to exhibit the facts of its own history and use." (Ibidem) Jämför presentationsordningen hos *annunciation* (ovan).

Lewis påpekar att det finns en grundläggande skillnad mellan MED:s och OED:s logiska metoder. Han kallar OED:s *developmental* och MED:s *relational*. I OED (åtminstone i tidigare utgåvor) beskrivs vad man skulle kunna kalla logisk betydelseutveckling, och i MED logiska samband utan hänsyn till den historiska utvecklingen. I OED skulle betydelserna presenteras från den ur etymologisk synvinkel äldsta och sedan i logisk ordning. Vad man menade med logisk ordning hängde ihop med tidens lexikografiska praxis, filosofi och 1800-talets utvecklingstankar.

Men, påpekar Lewis vidare, trots den skepticism som fanns mot 1800-talssemantiken när MED grundlades på 1930-talet (verket fullbordades 2001), har traditionens makt inneburit att MED i mångt och mycket har kommit att följa OED när det gäller ordningen mellan olika enheter: t.ex. det allmänna eller generella föregår i allmänhet det speciella, det enkla föregår det komplexa (det gäller särskilt syntaktiska och morfologiska enheter), det bokstavligen eller egentligen föregår det bildliga, metaforiska. Lewis finner i sin jämförelse mellan verken endast två fall där MED inte följer OED:s traditionella ordning: i OED går konkret vanligen före abstrakt, i MED är ordningen vanligen den omvända och MED har vanligen intransitiv användning av verb före transitiv oavsett kronologin. Sammanfattningsvis finner Lewis att MED, om än något motvilligt, tar plats bredvid OED i den långa europeiska lexikografiska

traditionen av logiskt rekonstruerad språklig historia (2004:155). Det är en tradition som SAOB också tillhör.

Ett visst motstånd mot denna tradition kan man ana i den tredje utgåvan av OED som är under utgivning och till en del finns online. Av John Simpsons *Preface to the Third Edition, Chronology and the historical method* framgår det att man i den nya utgåvan kommer att ta större hänsyn än tidigare till materialets kronologi, en inställning som sannolikt speglar en mer realistisk syn på betydelseförändringar. För att en strikt kronologisk presentationsordning av betydelsemomenten ska kunna ge en sann (eller så sann som möjligt) bild av ett ords betydelseförändringar över tid krävs dock ett mycket fylligt och rättvisande material. Metoden är därför inte så lämplig när det gäller de äldsta tidsskedena, där materialet ofta är ganska klent, vilket Simpson också påpekar. Den kommer inte att användas i OED när det gäller fornengelska eftersom det tillgängliga materialet är alltför litet för att kunna ordnas kronologiskt. I själva verket är det nog knappast troligt att den relativa kursändringen i OED3 kommer att få särskilt genomgripande praktiska konsekvenser.

Mer om presentationsordningen i SAOB

Någon kursändring motsvarande den som kan skönjas för OED planeras inte för SAOB. Vi kommer även i fortsättningen att låta etymologin vara avgörande för vilken betydelse som ska placeras först. Denna ordning är etablerad i ordboksverket, den har fördelen att sätta in orden i ett vidare internationellt perspektiv och eftersom SAOB inte omfattar fornsvenska skulle val av första moment utifrån det egna materialet enligt historisk-kronologisk metod kunna ge missvisande resultat.

De därefter följande betydelseerna försöker vi placera i en ordning som så långt det låter sig göras representerar ordens historia, så gott vi har kunnat utröna den. Vi studerar orden i andra språk, särskilt i våra grannländer och när det gäller lånord, i långivande språk och vi försöker ta hänsyn till om orden har lånats flera gånger i olika betydelser. Om vi exempelvis finner att en viss betydelse sannolikt inte har utvecklats i svenskan utan troligen beror på lån från engelskan, kan vi sätta in en etymologisk parentes i början av betydelsemomentet med den enkla kommentaren ”jfr motsv. i eng.” som en liten fingervisning till läsaren.

Vi har också möjlighet att anpassa vår presentationsordning till läsaren. Låt säga att vi finner att en nutida, vanlig betydelse egentligen är en särskild användning av en betydelse i en sidogren till huvudfåran, den

kanske egentligen hör hemma som betydelse 3 a, α . För att underlätta för läsaren att hitta den kan vi lyfta fram den, t.ex. ge den siffran 4 och inleda med en etymologisk parentes, t.ex. [eg. specialanv. av bet. 3 a].

Arabiska siffror, 1, 2, 3 osv. används till huvudmoment. Det finns tre nivåer undermoment, a, b, c, osv., α , β , γ osv. och α' , β' , γ' osv. Undermomenten behandlar särskilda användningar inom det övergripande momentet. Den genealogiska modellen kan inte sägas gälla för undermomenten i stort. Undermomenten kan, men behöver inte innebära utveckling av betydelsen i det övergripande momentet. Vi kan t.ex. välja att presentera vissa syntaktiska konstruktioner i undermoment.

För ordningen mellan undermoment gäller vissa regler. *Om* redaktören väljer att behandla ordspråk i ett särskilt undermoment (det är inte nödvändigt eller ofta ens rekommendabelt) ska detta moment presenteras först. Och *om* redaktören väljer att göra undermoment av utvidgad användning ska detta placeras före undermoment med bildlig användning. (Med utvidgad användning menas i SAOB en vidare användning som är resultat av betydelseutveckling, men termen har också använts för att beteckna annan icke bildlig betydelseutveckling. Se Lundblad 1992 s. 28.). Att ordspråksmoment som ju vanligen innehåller ordet i olika betydelser placeras först är rimligt. Ordningen mellan utvidgad och bildlig betydelse följer den logiska traditionen. Vid verb sätts eventuella undermoment om verbalsubstantiv i konkret(are) användning efter undermoment om perfekt particip eller presens particip i adjektivisk användning. Dessa moment placeras sist eftersom de innehåller särskilda former av verbet.

Om vi följer Lewis jämförelse av OED och MED och ser i vilken ordning betydelser vanligen presenteras i SAOB så finner vi att SAOB presenterar egentlig betydelse före utvidgad och bildlig och ofta men inte alltid generell eller allmän betydelse före speciell. När det gäller presentationen av abstrakt och konkret betydelse varierar ordningen beroende på det ord som beskrivs. Är det t.ex. fråga om ett verbalsubstantiv presenteras den abstrakta betydelsen vanligen först, med tillägget: ”äv. (eller särsk.) konkret” eller ”konkretare”.

Annan presentationsordning förekommer också. Huvudmomenten kan grupperas i grupper som med Lewis skulle kunna kallas logiskt relationella, dvs. grupper som samlar betydelser som har logiskt samband med varandra, men inte nödvändigtvis ett utvecklingssamband.

Ordet *tid* kan få illustrera en sådan gruppering. Ordet har 15 huvudbetydelser som grupperas i tre grupper: A. om tidsavsnitt, B. om tidpunkt och C. i fråga om tid som storhet. Betydelse 1 är '(mer eller mindre obestämt) tidsavsnitt'. Valet av första moment följer den ety-

mologiska principen. Etymologin är omdiskuterad, men man är tämligen överens om att en ursprunglig betydelse bör ha varit 'tidsavsnitt'. *Tid* är ett gammalt arvord och den kronologiska principen vore inte till mycket hjälp för valet av första moment.

Om man i stället skulle ha tillämpat en logisk princip utan hänsyn till ordets historia, skulle man förmodligen ha valt att börja med grupp C, i fråga om tiden som storhet, och betydelse 14, om opåverkbart förlopp av händelser osv. i sinnevärlden. Detta enligt principen att det allmänna föregår det specifika eller att helheten föregår delarna. Men just betydelsena i grupp C är kronologiskt senare. Medeltidsmänniskan såg tiden som något begränsat, ett visserligen långt men dock tidsavsnitt från skapelsen till domedagen.

SAOB kan även ordna betydelsena i överordnade grupper efter grammatiska eller andra formella kännetecken och använder då romerska siffror. Ordet *upp* får en sådan gruppering. Under romersk etta redovisas *upp* som adverb och under romersk tvåa *upp* som preposition. *Upp* har också indelats i överordnade grupper A, B, osv. med tanke på innehållet. Betydelse 1 i grupp A är den enligt etymologin ursprungligaste, nämligen den som anger att något förflyttar sig eller förflyttas eller sträcker sig i en riktning som går mer eller mindre vertikalt.

Liksom OED följer SAOB den i grunden logiska principen att presentera enkla enheter före komplexa; vi sätter simplex före sammansättningar och enkla verb före särskilda verbförbindelser. När det gäller sammansättningar och verbförbindelser har vi en presentationsordning som jag är mest benägen att kalla praktisk även om den väl egentligen också har en logisk bakgrund. Vi ansluter betydelsena hos förleden i sammansättningarna och verbet i verbförbindelserna till betydelser hos huvudorden och i regel presenterar vi betydelsena i samma ordning som i huvudordet. Det kan ibland få till resultat att betydelsena i ord med i stort sett samma betydelser och liknande betydelseutveckling presenteras i olika ordning.

En jämförelse mellan LAGA TILL (SAOB L 87) och TILL-LAGA (SAOB T 1303) visar principen i aktion och vilket resultat den kan få. Under *laga till* ansluts betydelsena till verbet *laga* och under *till-laga* ansluts de till adverbet *till*. Resultatet blir att betydelsena 2 och 3 presenteras i olika ordning i de för övrigt jämförbara orden. Här vill jag tillägga att om vi har en sammansättning med karaktär av eget ord, går vi inte till väga på det här sättet utan ordnar betydelsena som i huvudord av simplexmodell.

LAGA TILL ...

- 1) till **1**, **2** o. **8**: ordna (så l. så med ngn l. ngt); iordningställa ... (1555)
- 2) till **7**; refl.: göra sig i ordning (att utföra en viss handling). ... (1629)
- 3) till **9** (*b*): tillreda (mat l. dryck). ... (1664)

TILL-LAGA ...

- 1) till **II 8 b**: göra l. ställa (ngt) i ordning ... (1583)
- 2) [eg. specialbet. av **1**] till **II 8 b** (*β*): (gm kokning l. stekning o. d.) tillreda (mat l. dryck) (1664)
- 3) till **II 8 c**, refl.: göra sig i ordning l. beredd (till (ngt)) ... (1629)

Denna ordningsmodell är inte absolut obligatorisk. I artikeln TIDS-GUD (SAOB T 1033) har jag medvetet brutit mot den. I ett ord som TID som dessutom har grupperats i överordnade grupper, kan man inte tala om en enda logisk linjär betydelseutveckling och det kändes i det här fallet stötande att placera betydelse 2 först. Sammansättning är ju dessutom en levande ordbildningstyp och i det här fallet har den troligen bildats vid olika tillfällen.

TIDS-GUD ...

- 1) i sht *mytol.* till **14**: gud som tänks råda över tiden ... (1877, 1882)
- 2) (numera bl. tillf.) till **4**, om person som under viss tidsperiod är föremål för beundran l. vördnad l. aktning o. d. ... (1901)

Även avledningars betydelsemoment anknyts ofta till huvudordets och får då enligt praxis samma momentordning som huvudordet. Verbet *tjockna* som är avlett av adjektivet *tjock* får tjäna som exempel. Äldsta belägg på *tjockna* finner man i det sjätte momentet (med betydelsen tätna), som motsvarar betydelse 6 hos *tjock* (tät, om luft, moln o.d.) (SAOB T 1681). På liknande sätt görs i OED, t.ex. i presentationen av substantivet TRIP (1) som är bildat till verbet TRIP. Beskrivningen inleds av anmärkningen ”The order of the senses here is not chronological, but follows that of the verb.”

För SAOB-redaktören finns alltså några regler för ordningen mellan betydelsemoment att ta hänsyn till vid betydelsebeskrivningen, de flesta med rötter i den europeiska lexikografiska traditionen. Vissa är föreskrivna och bör följas, andra (som de sist nämnda) är enligt praxis och kan i det individuella fallet kringgås. Dessa regler kan naturligtvis gå stick i stäv med kronologin enligt beläggen. Det finns inte någon fastställd regel som kräver att kronologin ska tas i beaktande och naturligtvis finns en risk att kronologin kommer i skymundan. Genom att materialet är kronologiskt ordnat och genom att det första belägget alltid redovisas för varje betydelse blir dock redaktören alltid medveten om be-

tydelsernas kronologi och tar i allmänhet största möjliga hänsyn till den i sin betydelsebeskrivning.

SAOB har *en* presentationsordning som så vitt jag vet är orubblig, nämligen den i vilken homografa ord presenteras. Vi presenterar t.ex. ett substantiv före ett likalydande verb även om substantivet är bildat till verbet. Vi har också en fastställd genusordning vid homografer. Den har sina rötter i en tidigare syn på hierarkisk ordning mellan semantiska kategorier: levande varelser före ting, maskulinum före femininum före neutrum. Vi anlägger inte nu något hierarkiskt synsätt på kategorierna, vi lägger inte in värdering i ordningen, men vi tillämpar den, och det framför allt av praktiska skäl. Här kan jag tillägga att inte heller OED avser att ändra presentationsordningen av homografer i sin tredje utgåva, även om man nu tar avstånd från det hierarkiska tänkesättet (Simpson 2005).

Bo Svensén (2004:431) avslutar sitt kapitel om betydelseordning med kommentaren: ”Av de diskuterade ordningsprinciperna är det egentligen inte någon som ensam klarar av alla problem, utan lexikografen tvingas i praktiken tillämpa olika principer vid olika tillfällen, ibland kanske också en kombination av flera av dem.” Detta gäller i hög grad för SAOB.

I SAOB håller vi på den etymologiska principen när det gäller första betydelse, vi presenterar därefter kärnbetydelseerna i en ordning som i huvudsak dels är logisk enligt traditionen om logisk betydelseutveckling, dels är kronologisk. Men vi tillämpar även logisk relationell ordning, dvs. ordning i logiska grupper utan hänsyn till den historiska utvecklingen, syntaktisk ordning och ordning som åtminstone i våra dagar upplevs som rent praktisk.

Litteratur

Ordböcker

- SAOB = *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien.* (Svenska Akademiens ordbok.) 1893 –. Lund.
- MED = *Middle English Dictionary.* Red. H. Kurath, S. M. Kuhn, R. E. Lewis, *et al.* 1952–2001. 13 band. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- OED = *The Oxford English Dictionary.* Först publicerad som *A New English Dictionary on Historical Principles.* Red. J. A. Murray, H. Bradley, W. A. Craigie, C. T. Onions. 1884–1928. 10 band. Oxford Clarendon Press. Supplement 1933.
- OED2: *The Oxford English Dictionary ... combined with a Supplement.* Red. J. A. Simpson, E. S. C. Weiner. 1989. 20 band. Oxford: Clarendon Press.
- OED3 = *The Oxford English Dictionary, 3:e uppl.* Red. J. A. Simpson. Under produktion, delvis online.
- NED = *A New English Dictionary on Historical Principles*; se OED.

Annan litteratur

- Considine, John, 1996: *The Meanings, deduced logically from the Etymology. I: Euralex '96. Proceedings 1–2. Papers submitted to the Seventh Euralex International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden, 365–371.*
- Considine, John, 1997: *Etymology and the Oxford English Dictionary: a response. Special Feature: Discussion 2. International Journal of Lexicography, Vol. 10. No. 3, 234–236.*
- Jonsson, Hans, 1983: *Om historisk lexikografi av typ SAOB. I: Nysvenska studier 63, 127–158.*
- Lewis, Robert E., 2004: *Aspects of polysemi in the Middle English Dictionary. I: Historical Dictionaries and Historical Dictionary Research. Papers from the International Conference on Historical Lexicography and Lexicology, at the University of Leicester, 2002. Lexicographica Series Maior 123. Tübingen, 149–156.*
- Lundbladh, Carl-Erik, 1992: *Handledning till Svenska Akademiens ordbok.* Stockholm: Norstedts.

- Lundbladh, Carl-Erik, 1997: Etymology and the historical principles of OED. Special Feature: Discussion 1. *International Journal of Lexicography*, Vol. 10. No. 3, 231–233.
- Simpson, John, 2005: Chronology and the historical method. I: Preface (online). OED3.
- Stille, Per & Wendt, Bo-A. 2001: Working on an Historical Dictionary: The Swedish Academy Dictionary Project. I: *Lexikos* 11, 222–230.
- Svensén, Bo, 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Andra upplagan. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Birgit Eaker
förste redaktör/docent
Svenska Akademiens ordboksredaktion
Dalbyvägen 3
SE-224 60 Lund
birgit.eaker@svenskaakademien.se